1873. a. alul astus tegevusse 1871. a. kinnitatud Eesti Kirjameeste Selts, mille asupaigaks sai Tartu linn. Varssi kogus see selts oma ümber kõik silmapaistvamad eesti haritlased ja ärksamad rahvaliikmed tervelt maalt ja avaldas õige elavat ja viljakat tegevust, rohkesti õpetlikke ja äratuselaadilisi koosolekuid toime pannes Tartus ja teistes kodumaa tähtsamais paigus ja suure arvu kooliraamatuid ning üldhariduslist kirjandust trükki toimetades, eriti ka vanavara korjamist õhutades ja korraldades. Seltsi koosolekud olid kohaks, kus eesti keele ning kirjanduse ja teaduse küsimusi suure soojuse ning hoolega lahendati, aga ka rahvusliku vaimustuse tuld alatasa õhutati. Eesti avalikus elus lahtipuhkenud lahkhelid leidsid loomulikult ka Kirjameeste Seltsis tegelikku vastukaja, mille tagajärjel seltsi esimees Jakob Hurt, kes algusest peale seltsi juhatanud, 1881. aastal ühes rea kaastegelastega lahkus. Dr. M. Veske juhatusel jätkas selts, mille liikmete arv üle tuhande tõusnud, saadaval olevate jõududega samas sihis ja nähtava tagajärjega oma tööd; kuid Dr. Veske lahkumine Tartust 1886. a. tähendas ka Kirjameeste Seltsile juba kriisi ajal idanema hakanud põdemistunnuste kiirendatud nähtavaletulemist. Liikmete, iseäranis ka kohaste tegelaste arv kahanes silmanähtavalt. Teatavat elavust seltsi tegevusse ja eesti avalikku ellu tõid 1887., 1888. ja 1889. a. seltsi eestvõttel Tartus toimepandud eesti kirjanduse ja kunsti võidupidud, iseäranis aga üldine laulupidu 1891. a., kuigi viimane oma ametliku sihi tõttu — eesti rahvusliku iseolemise sihikindla hävitamise aja kehastaja keisri Aleksander III kümne-aastase valitsemise mälestamine — paljude teadlikkude rahvaliikmete juures küllalt poolehoidu ei leidnud. Kui üheksakümnendate aastate alul seltsis sügavad sisemised lahkhelid uuesti avalikuks tulid, mille tagajärjeks olid ägedad omavahelised võitlused, sattus seltsi tegevus pea täieliku halvatuse seisukorda. 1893. a. kevadel tegi Vene riigivõim lõpu seltsile, kes kõigis oma olemisjärkudes eesti rahvusliku kultuuri arenemisel mõjuvaks teguriks olnud. Seltsi varandus ja kogud (raamatu-, käsikirjade-, rahade- jne.) läksid teiste Tartu seltside kätte.

Alles 1907. a. jõutakse jälle niikaugele, et E. Kirjameeste Seltsi hävitamise läbi tühjaks jäänud kohta suudetakse täita. Nimelt algab sel aastal tegevust Tartus Eesti Kirjanduse Selts, kes alguses kohe ka elavat osavõtmist leiab ja varssi paari tuhandeni ulatuva liikmetehulga enese ümber koondab. Kuni ilmasõja lahtipuhkemiseni oli E. Kirjanduse Seltsi tegevus V. Reimani juhatusel õieti elav ja viljakas, avaldudes teaduslikkude koosolekute ärapidamises Tartus ja kõigis teistes kodumaa linnades, iseäranis aga ka eri-toimkondade kavakindlas töös eesti keele, ajaloo, kodumaa tundmaõppimise ja rahva- ja noorsoo-kirjanduse edendamise aladel. Seejuures kogutakse eriti sugemeid eesti ajaloo tarvis, korraldatakse eesti keelemurrete uurimist ja avaldatakse 1918. a. trükis esimene eesti õigekirjutust kindlamalt normata püüdev „Õigekirjutuse-sõnaraamat". Ka annab selts 1905. a. J. Jõgeveri asutatud ja pärast seltsile üleantud teaduslist ja kirjanduslist kuukirja „Eesti Kirjandus" 1907. aastast peale omal kulul ja toimetusel välja, mille tõttu nim. ajakiri tähelepanda-

Tartumaa, lk. 130